

**ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТАРАҚҚИЁТИ**
**РАЗВИТИЕ НАУКИ И
ТЕХНОЛОГИЙ**

2
2025

Тахририят ҳайъати раиси:

СИДДИҚОВА С.Ғ. –

Бухоро муҳандислик-технология институти ректори

Муовини:

НИЗАМОВ А.Б. –

БухМТИ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори

Тахрир ҳайъати:

МУҚИМОВ К.М. – ЎзР ФА академиги (ЎЗМУ)

ЖАЛИЛОВ А.Т. – ЎзР ФА академиги (Тошкент кимё-технология ИТИ)

НЕГМАТОВ С.Н. – ЎзР ФА академиги (“Фан ва тараққиёт” ДУК)

БАҲОДИРОВ Ғ.А. – т.ф.д., профессор, ЎзР ФА бош илмий котиби

ХАМИДОВ О.Х. – иқтисод фанлари доктори, профессор (БухДУ)

ЖАЛИЛОВ Т.Қ. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (ТКТИ)

МУХТАРОВ Н.Ш. – техника фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтегаз” АЖ)

ТУХСАНОВ Х.А. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтегаз” АЖ)

МАДИЕВ Р.Х. – техника фанлари доктори (DSc) (“Шуртан ГKM” МЧЖ)

АДИЗОВ Б.З. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х., ЎзРФА УНКИ

ХУРМАМАТОВ А.М. – техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА УНКИ

СОБИРОВА Н.К. – филология фанлари номзоди, доцент, ЎЗМУ

ҒАФУРОВ Д.О. – Бухоро МТИ ёшлар масалалари ва маънавий- маърифий ишлар бўйича биринчи проректори ф.ф.ф.д (PhD)

ҚУРБОНОВ Ж.М. – техника фанлари доктори, профессор (Самарқанд ИСИ)

САИДОВ С.Б. – Бухоро МТИ молия ва иқтисод ишлари бўйича проректори

ШАРИПОВ М.З. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

АСТАНОВ С.Х. – физика-математика фанлари доктори, профессор

РАХМОНОВ Х.Қ. – техника фанлари доктори, профессор

ВОХИДОВ М.М. – техника фанлари доктори, профессор

ЖЎРАЕВ Х.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

САДУЛЛАЕВ Н.Н. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВ Қ.Х. – техника фанлари доктори, профессор

ФОЗИЛОВ С.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

ИСАБАЕВ И.Б. – техника фанлари доктори, профессор

АБДУРАХМОНОВ О.Р. – техника фанлари доктори, профессор

НИЗОМОВ А.Б. – иқтисод фанлари доктори, профессор

ЖУМАЕВ М.Р. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ЮНУСОВА Г.С. – фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор

ЖЎРАЕВА М.М. – филология фанлари доктори (DSc), профессор

ТЎХТАЕВА З.Ш. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.Ж. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ХАЙИТОВ Р.Р. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х.

БОЗОРОВ Ғ.Р. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

БОЛТАЕВ З.И. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ОЛТИЕВ А.Т. – техника фанлари доктори, (DSc)

ЖАЛИЛОВ Р.Б. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.И. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВА Н.Қ. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

АХМЕДОВ В.Н. – кимё фанлари номзоди, профессор

МАХМУДОВ Р.А. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ПУЛАТОВА М.И. – физика-математика фанлари номзоди, профессор

Бош муҳаррир:

ДЎСТОВ Ҳ.Б. – кимё фанлари доктори, профессор

Муҳаррирлар:

БАРАКАЕВА Д.Ф., ОРТИҚОВА С.Ж., ИСТАМОВА Г.Х.

Мусахҳих:

АРТИКОВА М.М.

ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТАРАҚҚИЁТИ

ИЛМИЙ – ТЕХНИКАВИЙ ЖУРНАЛ

РАЗВИТИЕ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги Бухоро вилояти бошқармасида 2014 йил 22-сентябрда № 05-066-сонли гувоҳнома билан рўйхатга олинган

Муассис:

Бухоро муҳандислик-технология институти

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2017 йил 29-мартдаги №239/5-сонли қарори билан диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий наشرлар рўйхатига киритилган. 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг қарорлари билан қайта рўйхатдан ўтказилган.

Тахририят манзили:

200100, Бухоро шаҳри, Қ. Муртазоев кўчаси, 15-уй, Бухоро муҳандислик-технология институти

Тел: 0(365) 223-92-40

Факс: 0(365) 223-78-84

Электрон манзил:

E-mail: fannt_jurnal@umail.uz

Журналнинг тўлиқ электрон варианты билан

<https://journal.bmti.uz/>

сайти орқали танишиш мумкин.

Ушбу журналда чоп этилган материаллар тахририятнинг ёзма рухсатисиз тўлиқ ёки қисман чоп этилиши мумкин эмас. Тахририятнинг фикри муаллифлар фикри билан ҳар доим ҳам мос тушмаслиги мумкин. Журналда ёритилган материалларнинг ҳаққонийлиги учун мақолаларнинг муаллифлари ва реклама берувчилар масъулдирлар.

МУНДАРИЖА - СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТЕХНИКА, ТЕХНОЛОГИЯ ВА ЖИҲОЗЛАР	
Sharipov N.Z. Gilos danagini chaqishga sarf bo‘ladigan kuchni tadqiq qilish	4
Обитов Н.М., Орипов З.Б. Повышение литейные свойства магналиев	8
Teshaboyev O.A. Momiqni tashuvchi va tozalovchi to‘rli yuzasi tebranuvchi vintli konveyer yuklanishlari va aylanish chastotalarini tajribada aniqlash	13
Oripov Sh., Mamakhonov A.A., Orifjonov S. Review of performance and applications of hybrid wind turbines	18
Беккулов Ж.Ш., Норбоев О.Н. Устройство для быстрого и непрерывного измерения влажности порошкообразных продуктов	25
Hojiyev T.S., Samiyev K.A. Passiv quyosh isitish tizimiga ega turar-joy binosi tashqi devorlarining issiqlik izolyatsiya qatlami turini tanlash	28
КИМЁ ВА КИМЁВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Рахимов Ф.Ф., Джунаидов Х.Х., Сафарова Р.У. Монометилломочевина ва тетраэтоксисилан асосидаги олигомернинг квант-кимёвий ҳисоблашлари	35
Hojiyeva F.J., Amonov M.R. Ohorlovchi komponentlar tarkibini ishlab chiqishning fizik-kimyoviy asoslari	39
Abdiraximov I.E. Gazlarni qayta ishlashda gidrat hosil bo‘lishini oldini olish usullari	43
Maxmudov M.J., To‘xtayev N.N. Metil uchlamchi butil efiri ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyalarini tahlili.	47
Jo‘rayeva L.R. N-metilpirrolidonning xom-ahyoga nisbatan har xil nisbatda olinuvchi selektiv tozalangan rafinatlar tarkibidagi polisiklik aromatik uglevodorodlar tarkibini aniqlash	54
Xo‘jaqulov A.F., Toshov M.S. Dizel moylarining kolloid-kimyoviy xossalari turli funksional qo‘ndirmalar ta’sirini tadqiq etish	57
Xo‘jaqulov A.F., Raximov Z.Z. Kolloid sistemalarning molekulyar kinetik xossalari asosida transformator moylarini tahlili	64
Tashpulatov X.Sh., Hamdamova D.R. Bo‘yoq sezgir quyosh elementlari uchun geteroeptik mis(I) kompleks birikmalarining sintezi va tadqiqoti.	69
Eshqurbonov F.B., Abduraimov J.B. Diglitsidilkarbamid va dimetilolkarbamid asosida burg‘ulash eritmalari olish usullarini tadqiq qilish	74
Zokirov X.T., Abdullaev O.G., Toshmatov Y.R. Prospects for using waste generated at “Ferganaazot” JSC as a filler in the production of gypsum dry construction mixtures	78
Axmedova O.B., Axmedova Sh.U. Absorbent kompozitsiyalarining absorbsiya va desorbsiya jarayonlaridan keyingi fizik-kimyoviy xossalari	83
МАШИНАСОЗЛИК ВА ЭНЕРГЕТИКА	
A‘zamov S.S. Investigation of electromagnetic current transformer performance characteristics for measuring and controlling the reactive power dissipation of a short-circuited rotor asynchronous motor	89
Xushiyeve S.M., Mamadiyev X.N., Davirov A.Q. Nosimmetrik rejimlarni kuch transformatorining samaradorligiga ta’siri	94
Muratova Z.A., Juraev Z. Tibbiy maqsadlarda noto‘qima mato ishlab chiqarishda intellektual texnologiyalarining dolzarbligi va muammolari.	100
Жалилов Р.Б., Камалов У.У., Караев А.Т. Анализ действующих и исследование современных инновационных систем теплоснабжения жилых массивов городов	106
Maxmudov M.I., Sayfiyev H.O., Nurov S.S. Fotoelektrik batareyalarning energetik parametrlarini monitoring va diagnostika tizimi uchun qurilma ishlab chiqish	116

Xamzayev A.A., Xaydarov Sh.B., Usmonov M.Z., Niyetbaev A.D. Karyer bir cho‘michli ekskavatorlarning ish rejimlarini optimallashtirish	122
Narzullayev B.Sh., Boboqulov J.S. Qo‘zg‘atish tokini monitoringgi asosida sinxron generatorlarni energiya samaradorligini oshirish usullarining tahlili.	127
Бабаназарова Н.К., Хусенов Д.Р. Анализ расхода электроэнергии на производственные нужды, на примере газотранспортной системы	135
ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИОН ТИЗИМЛАР	
Мухамедиева Д.Т., Раупова М.Х. Квантовые вычисления на основе специального язык программирования «Qiskit».	140
Муратова З., Жураев З. Цифровизация систем управления при производстве нетканых материалов медицинского назначения путем переработки шелковых отходов	144
Мамедов Р.А. Разработка математической модели гидрокинетической турбины, адаптированной для эффективной работы в свободнопоточных водотоках	150
Shadmanov I.U., Adizova Z.M., Nosirova Z.E. G‘ovak jismlarni saqlashda issiqlik va namlik ko‘chish jarayonlarini bashoratlash uchun matematik model va sonli algoritmlar	162
Ibragimov R.R., Jumayev J., Narziyev M.S., Qo‘ldosheva F.S. To‘liq faktorli eksperiment usulida meva va sabzavotlarni sterilizatsiyalash jarayonini modellashtirish	168
Qo‘ziyev Z.E. Реактив гидротурбинали микро гидроелектр стansiyani matematik modellashtirish	175
Abdurazakov N. Robust residential load forecasting with manual feature engineering	181
O‘lmasov Q.N. Quyosh fotopanellarini «MATLAB/SIMULINK» tizimida modellashtirish	188
Хаитов Б.У., Махмудов М.Ш. Применение морфометрических данных рельефа в оценке благоустройства городских территорий	196
Safarov A.B., Sayfiddinov K.E., Qahhorov M.M. Shamol turbinasini "ANSYS FLUENT" tizimida modellashtirish	202
ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Ergasheva X.B., Elmurodova A.S., Shadiyeva M.SH. O‘zbekistonda yetishtirilgan sholi navlarining texnologik tavsifi va uni qayta ishlash mahsulotlarining kimyoviy tarkibi	215
Шодиев Б.М., Хакимов Ш.Ш. Маҳаллий махсар уруғларидан олинган мойларни рафинациялаш технологик шароитлари	220
Садуллаев С.Х., Мирзаев Ж.Д., Равшанов С.С. Тритикале ва буғдой унлари турли нисбатларининг хамир реологик хоссаларига таъсирини тадқиқ қилиш	225
Мухаммадиев Б.Т., Турсунова Н.Н. Структура отдела качества и безопасности пищевых продуктов	230
Ашурова М.З., Сулайманова Г.Х., Ганиева Н.Х. Изменение качественного и количественного состава эфирных масел пряной зелени при тепловой кулинарной обработке	234
Barakayev N.R., Kamolova M.X., Sayidaxmedov R.R., Rajabov A.N. Bug‘doy donlari va don mahsulotlarini qayta ishlash jarayonlarini zamonaviy tahlili	239
Oltiyev A.T., Bozorova D.N., Hasanova A.Sh. Biokatalizatorlarning yangi avlodi yordamida yog‘larni pereeterifikatsiya qilish texnologiyasini takomillashtirish	243
Turg‘unpo‘latova Sh.M., Saribayeva D.A. Pastila mahsulotlari assortimentini kengaytirishning ilmiy asoslari	248
Ravshanov S.S, Nurmatov I.R, Tursunxodjaev N.T, Maksumxodjaeva K, Raxmonov Q.S. Bug‘doy donini un tortishga tayyorlashda suv qattiqligining un chiqish unumiga va texnologik xossalariga ta’siri	252
Turg‘unov Sh.X., Mallabayev O.T., Saribayeva D.A. Chicorium (hindibo) o‘simligi tarkibidagi vitaminlar tadqiqi	258
Мухамедова М.Э. Нетрадиционное сырьё в производстве диабетических сухарей	262

ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Мўминов Қ.М., Хамраева С.А. Кўйлакбоп матода жойлашган танда ва арқоқ ипларининг параметрларини тадқиқ этиш.	269
Muhammedova M.O. Inson oyoq panjasining antropometrik tahlili va uning o'zgaruvchanligini tavsiflovchi statistik parametrlar.	273
Gafurova N.T., Hasanova M.E. Bolalar kiyimlariga qo'yiladigan talablarni shakllantirish	278
Асадова С.С., Хамроева М.Р. История драпировки одежды и ее значение сегодня	284
Набиджанова Н.Н., Насирова М.Б. Типовийдан фаркланувчи эркалар қоматларига кийим ишлаб чиқариш учун тўқима матоларининг физик-механик хусусиятларини ўрганиш ва таҳлил қилиш	289
Ortiqov Z.U., Sarimsakov.O.Sh. Paxta xomashyosiga ishlov berishning mexatronik namlash mashinalari va agregatlari	293
Jo'rayeva M.A., Nabidjonova N.N. Maktabgacha ta'lim muassasidagi tarbiyalanuvchilar maxsus kiyimi uchun tanlangan matoning boshqa matolardan afzaliklari	299
Sharibaev N.Yu., Homidov Q.A. Matoning sifatini tekshirishda hosil bo'ladigan qarshilik kuchlarini mexanik qoniniyat asosida nazariy taxlil qilish	302
Гафурова Н.Т., Хужаева М.Э. Разработка топографической карты специальной одежды для прядильщиков	308
Ражабова Г.Ж. Тез ўзгарувчан моданинг атроф-муҳитга таъсири	312
Tursunova Z.N. Shaxsning umumiy biosotsial strukturasi	317
Умаров А.А., Кенжаева М.И., Ортиқова К.И., Усмонов Ш.К. Аррали жин ишчи камерасида тезлатгичнинг пахта оқимиға таъсир қилувчи кучларнинг назарий таҳлили . . .	321
Mamadaliyeva Z.Y., Nabidjonova N.N. Maxsus kiyimlar va ularning kelib chiqish tarixi, suv o'tkazmaydigan matolarning xususiyati va tahlili	326
Tursunov Ch.A., Qarshiyev B.E., Djamolov R.K. Tukli chigitni pnevmo-mexanik saralash mashinasida chigitlarni titkilab donadorligini oshiruvchi tishli diskli ta'minlash valigining o'lchamlarini aniqlash	330
Sayitqulov S.O., Salomov A., Рамазонов С. Arrali tola ajratgich mashinasining chigit tarog'ining ekspremental tadqiqi	335
Худойбердиев М.Р., Очиллов Т.А., Ёдгоров С.Қ. Турли селекция навларидан олинган иплар нотекислик кўрсаткичларининг ўзгариши.	338
Наврузов Н., Якубов К., Ахмедов К., Уразматова М. Ишчи камерадаги пахтанинг дастлабки оқим ҳаракати динамикаси.	343
Ismoyilov I.B., Qo'ldoshev E.I., Ismoyilov F.B., Qayumov J.A. Jun tolasi tarkibidagi begona aralashmalarni tozalash mashinasining texnologik parametrlarini nazariy asoslash	347
Qo'ldoshev E.I., Ismoyilov I.B., Ismoyilov F.B. O'zbekistonda yetishtirilayotgan jun xomashyosi maxsuldorligi va sifat ko'rsatgichlari.	354
Бебутова Н.Н., Комилова Х. Разработка коллекции спецодежды для работников АПК с применением компьютерной графики «COREL DRAW».	359
АНИҚ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР	
Hikmatov N.I. Energiya samaradorli qurilish uchun zamonaviy issiqlik himoyalovchi materiallar	364
Вахитов М.М., Вохидов И.М., Нозимов У.А. Техническое состояние поверхностей фасадов исторического здания японского госпиталя в г. Кагане.	368
Mirzayev Sh.R., Ismatov S.S. The influence of traditions, social and climatic factors on the tectural design of multi-storey residential buildings: the case of the city of Bukhara	374
Баракатова Д.А. Исҳоқхон тўра ибрат илмий мероси. “Мезон ун-низо” асари ҳақида . .	377
Азимова Н.Ф. Лев толстой ижоди. “Анна Каренина” романи ҳақида	381

3. Kayumov, H., & Israyilov, E. (2022). Environment as the basis and perceptions of monuments of architecture and historical cities of Uzbekistan. *academia globe: interscience research*, 3(10), 112-125.
4. Kayumov, Kh. I. (2021). The problem of preserving the architecture of the historical environment of the ancient city and the development of tourism. *Interscience*, (20-1), 6-10.
5. Fozilova, Z. Q. (2023). Analysis of the master plans of the city of Samarkand. *Journal of Architecture, Engineering and Modern Technology*, 2(1), 117-122.
6. Fozilova, Z. Q. (2023). Irrigation System of Samarkand City. *Journal of engineering, mechanics and modern architecture*, 2(2), 64-68.
7. Salokhiddinova, D. Z. (2022). Architectural environment in Samarkand: tradition and modernity.

ИСХОҚХОН ТЎРА ИБРАТ ИЛМИЙ МЕРОСИ. “МЕЗОН УН-НИЗОМ” АСАРИ ҲАҚИДА Баракатова Д.А.

Бухоро давлат техника университети.

Аннотация. Мақолада миллий уйғониш даврининг фаол ижодкорларидан бири, серқирра истеъдод соҳиби, маърифатпарвар шоир, тилишунос олим, илк матбаачи Исҳоқхон Ибрат ҳаёт йўли, илмий ва бадий ижоди, ижтимоий фаолияти тўғрисида маълумот берилган. Асарлари моҳияти, мавзу ва гоёси ҳақида фикр юритилган. Ўзбек адабиёти тарихида муҳим ўрин эгаллаган “Мезон уз-замон” рисоласи атрофида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: маҳаллий мактаб, она – устоз, моҳир педагог, миллат маърифати, чет эл саёҳати, илк ўзбек матбаатчиси, илк ношир, “Матбааи Исҳоқия” литографияси, “Лугати ситта-алсина” лугати, “Мезон уз-замон” илмий асари, хизмати миллат.

ИСХОҚХОН ТУРА ИБРАТ И ЕГО НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ. О ПРОИЗВЕДЕНИИ “МЕЗОН УЗ-ЗАМОН”

Баракатова Д.А.

Бухарский государственный технический университет.

Аннотация. В статье представлена информация о жизни, научном и литературном творчестве, а также общественной деятельности одного из активных деятелей периода национального возрождения, многогранно одарённого талантливого просветителя, поэта, лингвиста и первого узбекского типографа Исхокхона Ибрата. Рассмотрены сущность, тематика и идея его произведений. Проведен детальный анализ трактата “Мезон уз-замон”, занимающего важное место в истории узбекской литературы.

Ключевые слова: местная школа, мать-наставница, искусный педагог, просвещение нации, путешествие за границу, первый узбекский типограф, первый издатель, литография “Матбааи Исҳоқия”, словарь “Лугати ситта-алсина”, научный труд “Мезон уз-замон”, служение нации.

ISHOQKHON TURA IBRAT'S SCIENTIFIC HERITAGE. ABOUT THE WORK “MEZON UN-NIZOM”

Barakatova D.A.

Bukhara State Technical University.

Abstract. The article provides information about the life, scientific and literary works, and social activities of Is'hoqkhon Ibrat, one of the active creators of the national awakening period, a versatile talented scholar, an enlightened poet, a linguist, and the first Uzbek printer. The essence, themes, and ideas of his works are discussed. A comprehensive analysis is given of the treatise “Mezon uz-zamon”, which holds an important place in the history of Uzbek literature.

Keywords: local school, mother-teacher, skilled educator, national enlightenment, foreign travel, first Uzbek printer, first publisher, “Matbaai Is'hoqiya” lithography, “Lug'ati sitta-alsina” dictionary, “Mezon uz-zamon” scientific work, service to the nation.

Ўзбек маданияти тарихида ўзининг муносиб ўрнига эга мутафаккирлардан Исҳоқхон Жунайдуллаҳўжа ўғли Ибрат XIX аср охири XX аср бошларида ўз миллати маърифати, маънавияти учун курашган халқпарвар, илғор фикрли жонкуяр инсон бўлган. Исҳоқхон Ибрат 1862 йилда Наманган яқинидаги Тўрақўрғон қишлоғида туғилган. Дастлабки

маълумотни эски мактабда, сўнгра онаси Ҳурибиби кўлида олган. Онаси мактабдор бўлиб, ўз мактабида қизларга ёзиш ва хуснихатни ўргатар эди, Исҳоқхон ўз асарларида онасини устози сифатида кўп таърифлаган. Кейинроқ Қўқонга бориб мадрасага ўқиган, 1886 йилда мадрасани тугатиб, Тўрақўрғонга қайтиб келган. У ўз фаолиятини педагог сифатида қишлоқда маърифат тарқатиш билан бошлади. Ўша йили эски маҳаллий мактаблардан анча фарқ қилувчи янгича мактаб очган.

Исҳоқхон Ибрат 1887 йилда ҳаж зиёратини адо этиб, сўнг Шарқ мамлакатлари бўйлаб саёҳатни давом эттиради. Европанинг Истамбул, София, Афина, Рим каби марказий шаҳарларида бўлган, анча вақт Жидда шаҳрида истикомат қилган, Бомбей ва Калкуттада яшаган. Исҳоқхон у ерларда кўп ишлатиладиган араб, форс, ҳинд-урду ва инглиз тилларини мукаммал ўрганди. У 1896 йилда ўз ватанига қайтиб келган.

Исҳоқхон Ибрат миллатпарвар, маърифатпарвар шоир, забардаст тилшунос, тарихшунос олим, илк ўзбек матбаатчиси сифатида ўша долғали йилларда эл-юртининг тараққийси учун бошқа ҳаммаслак биродарлари қатори саъй-ҳаракат қилган. Ўша даврларда Қўқон адабий муҳитининг кўзга кўринган намояндалари бўлмиш Муқимий, Фурқат, Завқий, Ҳазинийлар билан яқин муносабатда бўлган, адабий давраларда иштирок этган.

Тўрақўрғонда 1907 йилда янги усул мактабини очган, 1908 йилда ўз қишлоғида “Матбааи Исҳоқия” номли литография ташкил қилган. Исҳоқхон Ибрат янги мактаблар очиш, ўқитувчилар тайёрлаш, аёлларни илм-маърифатли қилиш ишларида фаол қатнашган. Истеъдодли шоир “Тарихи чопхона”, “Маданият ҳақида маснавий”, “Газета хусусида”, “Қалам” каби шеърларида маҳаллий ва чор амалдорлари кирдикорларини фош этган.

Исҳоқхон Ибратнинг 1901 йилда нашр қилинган “Луғати ситта-алсина” (“Олти тилли луғат”) асари араб, форс, ҳинд, турк, ўзбек ва рус сўзларидан таркиб топган луғат бўлиб, мазкур луғат жадид мактабларида шарқ ва рус тилларини ўрганишда бирдан бир қўлланма сифатида фойдаланиб келинган.

Олим 1912 йилда ёзувлар тарихига бағишланган асарида лотин, юнон, хитой, ҳинд, араб, кирилл ёзувининг келиб чиқиши, ривожланиш тарихи ҳақида маълумот берилган “Жомеъ ул-хутут” (“Ёзувлар мажмуаси”) асарини яратди ва ўз матбааси “Матбааи Исҳоқия”да босмадан чиқарди.

Ибрат фикри уйғоқ бир халқпарвар, ватанпарвар сифатида ўз халқининг илмли, маърифатли, ривожланган бўлишини истади. Кейинги 20 йил ичида 14 та илмий-тарихий, лингвистик асар ёзди. “Девони Ибрат” шеърлар тўпламида 30 йиллик назмий ижодининг маҳсули жам бўлган. Тарихшуносликка оид “Тарихи Фарғона”, “Тарихи маданият” ва “Мезон уз-замон” каби илмий асарларни яратди. Исҳоқхон Ибрат “Туркистон вилояти газети”, “Садои Туркистон”, “Садои Фарғона” газеталарига ёзган мақолаларида халқни илм-маърифатга ва маданиятга тарғиб этган.

Исҳоқхон Ибрат жаҳон илми ва маданиятида яратилган ҳар бир илғор янгиликдан, қилинаётган ислохотлардан ўз элини баҳраманд этишга ҳаракат қилди. 1908 йили ташкил қилинган “Фотографияи Исҳоқия”, 1910 йили Тўрақўрғон аҳолиси учун бунёд этилган истироҳат боғи бунга далилдир. Шу билан бирга у отасидан қолган катта ерни боғга айлантди, фаввора қурдирди, 150 туп манзарали дарахтлардан хиёбон яратди, Европа усулида катта иморат қурдириб, унинг пештоқига “Хуш келибсиз, Исҳоқия боғига!”, деб ёзиб қўйди. Тўрақўрғон аҳолиси уни ҳозир ҳам “Гулбоғ”, “Исҳоқия боғи” деб атади.

Исҳоқхон тўра Ибрат халқни фаровон, мамлакатни обод қилишда бутун кучини, вақтини, илмини ишга солиб катта фидойилик билан ҳаракат қилди. Ижодий иш билан бир қаторда жамоат ишларини олиб борди. Жумладан, қишлоқларни ободонлаштириш, мактаб-маориф, таълим-тарбия ишларини тубдан яхшилаш, янги мактаблар очиш, малакали ўқитувчи-мутахассислар етиштириш, халқ фарзандларини мактабларга жалб қилиш ишларида фаол қатнашди.

Ибрatнинг сўнги йиллардаги ҳаёти анча таҳликали ўтган. 1935 йилдан у ҳамма лавозимлардан олиб ташланган. 1937 йилнинг апрел ойида 75 ёшли кекса шоир ва маърифатпарварни ҳибсга оладилар, у Андижон турмасида вафот этади.

Исҳоқхон Ибрat ўз фаолияти давомида халқни, хусусан ёшларни маданиятга, маърифатпарварликка, янгиликка, тараққиётга интилишга даъват этади. Ибрat қарашларидаги етакчи фикр шундан иборатки, Туркистон халқларини саводсизлик, қуллик, қашшоқликдан қутқаришга даъват қилади, шу билан биргаликда озодликка эришиш учун ёшлар асосий куч бўла олишини таъкидлайди. Исҳоқхон Ибрat шахс маънавиятини бойитишда илм ва маърифатнинг ўрнини алоҳида таъкидлаб, бу ўринда зиёиларнинг шахсий масъулияти ва фидойилигининг муҳим эканлигини кўрсатиб ўтади.

Исҳоқхон Ибрat “Мезон ун-низом” асарини тўққиз мезон, яъни вазн, тарози, ўлчовларга ажратиб, халқнинг ижтимоий-маиший, маънавий-ахлоқий, маърифий-маданий дунёқарашини, ҳаётини чуқур таҳлил қилади, ўзгаришларни қиёслади, янгиликларга муносабатларни баён қилади.

Муаллиф асарининг ёзилишидан мақсадни инсониятни “хубб уд-дунё...” (дунё муҳаббати)дан кўнглингиз қайтаруб халқга амри маъруф” қилмоқлик эканлигини ёзади, зеро, амру маъруф ҳар бир мусулмонга буюрилган вазифадир. Муаллиф ёзади: “Уламо ва фузало ва авом ҳама нафс хизматидан бўшамай, дунё қилмоқ, иморат, ҳашам, манфаати нафсияларин мубталоий. Хизмати уммат, хизмати миллат деган нима? Ани билмай, мун қилмаса ҳаром, мун қилмаса макруҳ, бу мустаҳаб, бу мубоҳ, деб бу умматга фарзи айн бўлган ишлар қолуб, мустаҳаб ила макруҳни жанжал қилдилар. Чунончи, булардан аввали ҳолларда янги жорий ҳама ашё бўлса, булар кўрмаган бўлсалар, ани ҳаром ақида қилиб, то расму урфу таомил бўлгунча ҳурқуб турдилар. Сўнгра било иштибоҳ (шубҳаланмай) истеъмол қилдилар”. Дарҳақиқат, маърифатпарвар Ибрat яшаган замонда олим ҳам, фузало ҳам, оддий халқ ҳам ўткинчи дунё матоҳлари билан овора бўлиб, умматга, миллатга хизматни унутиб, ўз нафсига мубтало бўлиб мақсадни унутишганини куюниб ёзипти. Бўлаётган ўзгаришлар, янгиликлар, қилинаётган ислохотлар, тараққиётни қабул қилмай, ундан ҳурқиб, ҳатто уни ҳаром санаб унга қаршилиқ қилинаётганини баён қилиб, қачонки, бу янгиликлар урф-одатга киргач, унга эътибор беришаётганини ёзадики, бу ҳолат айни биз яшаб турган замонимизга ҳам хос ҳолатдир.

Бинобарин, тезкор ҳаётимизда ҳам аксарият халқ, у олим бўладими, авом халқ бўладими ҳаётдан асл мақсадни унутиб, дунё ишлари билан чалғиб қолишяпти, тўй, ҳашам, иморат, дабдаба, алламбало кийим-кечак, турли зеб-зийнатга берилиб қолишяпти. Шу юрт, халқ манфаати учун бўлаётган янгиликларни, ўзгаришларни қийинчилик билан қабул қилишади, олдинги давр ақидаларига ёпишиб олиб, эски “қобиғи”дан чиқишга, тафаккурини ривожлантиришга дангасалиқ қилишади. Натижада жуда секинлик билан, оғирлик билан ўсяпмиз.

Олим Исҳоқхон Ибрat ушбу “Мезон ун-низом” асарида ўз замонида эли, юрти тақдирига бефарқ бўлмай, даври ҳолатларини баён қилиб, халқини ўйғонишга, илмга, маърифатга чақиради, тўғри йўлни, ислоҳ йўлини кўрсатади. Олим яна ёзади: “Боболарингиз чакмоқ чақар эрдилар, кўрки, ҳозир кандоқ роҳат. Қаро чироқ ёқар эрдилар, электрий лампа кандоқ роҳатдур. Инқилоби замон шундоқ қилди. Асли иллат ҳамасига илму ҳунарсизлик. Илму ҳунар бўлса, мактаб-мадраса бирла бўлур”. Дарҳақиқат, барча ютуққа, ўзгаришларга илм-ҳунар билан эришилади.

Асар давомида Исҳоқхон Ибрat халқни, одамларни иттиҳод – бирлашишга, бамаслаҳат, ҳамкорликда, иттифоқ бўлиб яшашга, нифоқ қилмасликка чақиради, бунда тараққий кўрилади. Фикрларини Қуръон оятлари, ҳадиси шариф билан мустаҳкамлаб шулар асосида яшашни таъкидлайди.

Шунингдек, маърифатпарвар Ибрat халқ маросимларидан тўйларга ҳам катта эътибор берган, жумладан, ўғил тўйлари, пойгалар, никоҳ тўйлари, фотиҳа тўйи, қиз тўйи, қиз

сеплари, тўйларда қилинаётган ортиқча, беҳуда сарф-харажатлар аллома томонидан танқид остига олинган. Тўйлардаги ортиқча сарф-харажатларни очик-ошкора ёзиб ўз фикрларини баён қиладан, фотиҳага беш юз сарф бўлса, кейинги тўй куни албатта икки минг сарф бўлиши, бу сарфлардан йигит ва қизга бирон наф йўқлиги, булар ўрнига тижорат ёки бирор касб ишлари қилиб қўйсалар, буларга вақтида дастлабки кўмак бўлар эди, дейиш билан муаллиф ёш оилани иқтисодий жиҳатдан ҳимоялаш муаммоларига эътибор қаради. Бундай мавзу, масалар афсуски бугунги кунимизнинг ҳам долзарб масаласи эканлигини ҳаммамиз яхши биламиз.

Исҳоқхон Иброт “Мезон уз-замон” асарида бекорчилик, дангасалик, беҳудагарчилик, танбаллик каби хусусиятларни танқид қилади. Иброт, айниқса, бу ўринда урф ва расмга кириб қолган “чойхона”ларни танқид остига олган. Маърифатпарвар асарда бекор ва беҳуда юрган ёшларни ҳам танқид қилади ҳамда бундай салбий ҳолатларни бартараф қилиш йўлларини ҳам таклиф этади. Уч ой қиш бекор юришларини, тўй ва гап деган суҳбатлари бўлиб, уларда ғийбат бўлмай, китоб, масала ўқилса, илм олинса ёшларнинг дунёқараши кенгайиши мумкинлигини қайд этиб кетади. Исҳоқхон Иброт бу қарашларни билдирар экан хунарни бўлишини ёшларга маслаҳат бериб, ҳеч бир пайғамбар ва авлиё хунарсиз бўлмаганлигини айтиб, ёшлар ҳам ишлаб, маишатларига керак хунар қилсалар тўғри йўлда юрган бўлар эдилар, деган хулосани берган. Куюнчак олим ҳатто ўлим билан боғлиқ маросимлардаги ортиқча, бемаъни, беҳуда сарф-харажатлар, фойдасиз маъракаларга ҳам тўхталиб, “бизнинг халқимизда урф бўлган нимарса – ўлганга сарфи беҳудаларни қиладур. Ани(нг) отини хайрот дерлар”, деб ёзади. “Мана бу балолар устимизда оғир бир юкдур. Бунни кўтаруб, мақсадга етиш бисёр қийиндур”.

Маърифатпарвар шоир ижтимоий ҳаётдаги ҳар бир ҳолат, ҳар бир соҳа, ҳар бир жабҳадаги камчиликларни, беҳудагарчиликларни, бефойдалиликларни бирма-бир ёзиб таҳлил қилади, танқид қилади. Одамлардаги тушунча, ахлоқ, тафаккур, дунёқараш, маънавиятнинг саёзлашганлигини, бузилганлигини, бунинг сабабларидан бири эса ҳудудимизга бошқа халқ билан бирга кириб келган уларнинг маданияти, расм-одатлари, турмуш тарзининг ўзгача эканлигини ва бу ўзгачаликни маҳаллий халқ ҳар хил, яъни кимдир тўғри қабул қилган, кимдир бузиб талқин қилган бўлса, яна кимдир ўзга маданиятни умуман тан олмаган, кимдир тўлиқ келгинди одатларга ўтиб олган, бу каби ҳолатларни муаллиф шу мўъжазгина асарида чуқур таҳлил қилган.

Дарҳақиқат, Исҳоқхон Иброт ёзади: “Бир аср илгари ўтган халқлар таъаййушларини кўрсатур. Чунончи, ул аср одамлари содда, софдил, тўғри, хиёнат убуғзу адоват, кизблар кам бўлуб ёки бўлса ҳам ошкор эмас экан. Бунга сабаб исломни(нг) янгилиги, маҳкам ушлаганлари ёки муҳтасиби аҳли ислом ҳафта баҳафта таҳқиқ қилиб тургани сабаб бўлса керак. Алҳолчи, бул хил одамлар мингдан бир, балки қалил, дар ҳукми адамдур. Ҳамада нифоқ, нафсоният, кизб, буғзу адоват, хиёнатдур”. Ўша замон халқ ҳаётини аجدодлари ҳаёти, ўзи саёҳат қилган юртлар халқи ҳаёти билан, маданияти билан солиштиради, улардаги риояларни шарафлаб ўзи яшаган замон аҳлини аجدодларидек расм-одат тутишга, суннатга мувофиқ яшашга чақиради, бунинг асосий йўли илм-маърифат, касб-хунар эгаллаш, динимиз руқнларига собит бўлиш эканлигини бот-бот таъкидлайди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Исҳоқхон Иброт – миллий уйғониш даврининг фаол ижкорларидан бири, серқирра истеъдод соҳиби, забардаст тилшунос, маърифатпарвар шоир, илк ўзбек матбаачиларидан бири бўлган. Элпарвар, ватанпар, фидойи инсон ўз мақолалари, рисоалари, қўлланмалари, бадий асарлари, шеърлари билан, амалда эса нашриёт, мактаблар, ўқув хоналар ташкил этиб ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этиб ватани ва халқи олдидаги бурчини аъло даража адо этган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Исҳоқхон Тўра Иброт. Танланган асарлар. Масъул муҳаррир: Беғали Қосимов. — Т.: «Маънавият», 2005. – 200 б.